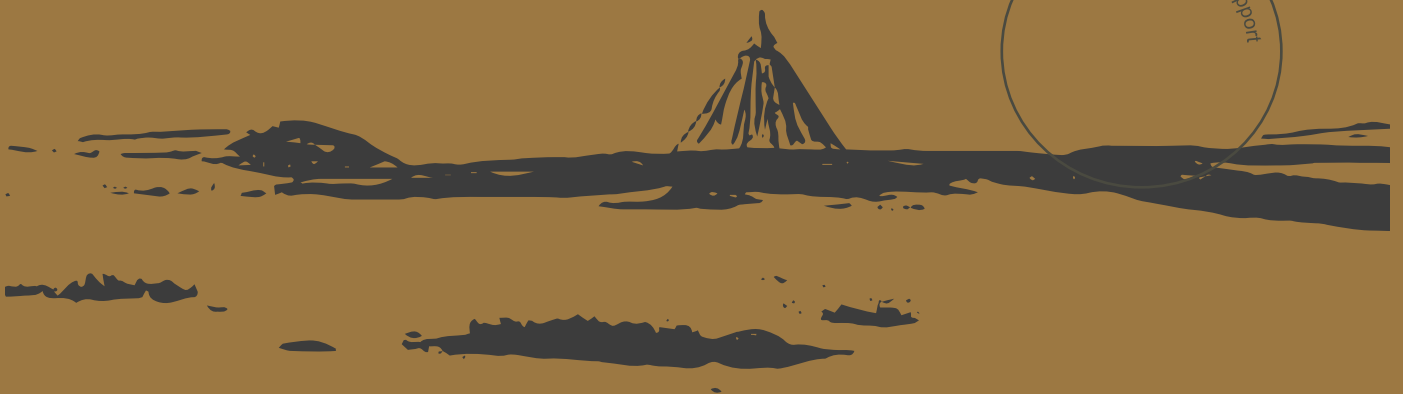

SÁMEDIGGI

Sáme almatijj bátsidisáj háldadibme

Máhtto- ja ságastallamvuodo árvvalusájda
Sámediggáj

Sisadno

1.	SÁME ALMATJIJ BÁTSIDISÁJ JA HÁVDIJ HÁLDADIBME	4
1.1	Buojkuldagáj tjielgadibme	4
2.	SÁMIJ ALMATJIJ BÁTSIDISÁJ TJOAHKKIM – HISTÁVRÁLASJ DUOGÁSJ	7
3.	ÆVTO	9
3.1	Rijkagasskasasj birástagá	9
3.2	Nasjávnałasj birástagá	9
3.3	Dutkametihkasasj juohkusa	11
4.	MAJT MÁHTTI HÁVDE JA HÁVDDESAJE MIDJIJ SUBTSASTIT?	11
4.1	Majt máhtti almatjij bátsidisá midjij subtsastit?	12
4.2	Guoradallama ma rubbmelasj átsálvisáv gájbbedi	12
4.3	Tjalmij guoradallat	13
5.	REPATRIERIM	14
6.	JÁBMEMA JA JÁBBMEGIJ ÁJMO VIDJURA.	16
7.	IESJGUHTIKLÁGÁSJ BERUSTIME JA VUOJNO	17

1. Sáme almatjij bátsidisáj ja hávdij háldadibme

Sáme almatjij bátsidisáj ja hávdij háldadibme merkaj komplæksa mærrádusá galggi dagáduvvat mij guosská bisodibmáj, ámastibmáj, lokalisierimij, ruopptot doalvvomij, dutkama ja gaskostime hárráj. Guovdásj hásstalus la gávnnat balánsav etihka, ulmutjij ja kultuvralasj árvo vuorodime hárráj avtan bielen ja dárbbu máhtojda sáme histávrá ja iellemij birra nuppen bielen. Sámedikke mielas la dárbbu ásadit rutijnajt ja njuolgadusájt ma buorre prosessajt sihkarassti ja ma li badjásasj prinsihpajda tjanáduvvam váj oadtju ienep muodugasj ja dádjadahtte háldadimev.

Tjavnatjan 2024 biejjaj Sámedigge jáhtuj bargov mij guosská dahkat badjásasj njuolgadusájt sáme almatjij bátsidisáj ja hávdemateriálaj (ma ælla almatjij bátsidisá) hárráj. Barggij gullu aj hábbmit vuogas ja sebrudahtte oassálasstem- ja sábadimprosessajt ma moatte vuojnojt giehtadalli ja li huksaduvvam guoskavasj oassálasstij dialávgá milta.

Oassen dát prosessas la Sámedigge dahkam máhtovuodov mij gávvit nágin ásijit dát ássjekompleksas:

- Tjoahkkimhistorihkka
- Juridihkalasj birástagá (nasjávnałasj ja rijkajgasskasasj)
- Arkeologijjalasj ja histávráłasj máhtudagá ja gáktu ienep máhtudagáv áttjudit
- Ádásit hávdádahttet
- Sáme vuojnjalasjuohta
- Duot dát vuojno ja berustime

Sámedigge sihtá bájkálasj sebrudagájs, ulmutjijs, siebrijs ja organisasjávnańs gullat ma bierriji liehket ájnas vuodoprinsihpa sáme bátsidisáj háldadimen. Dájna máhtovuodujn sihtap buorre dágástallamvuodov fállat sidjij gudi sihti vuojnosa buktet.

1.1 Buojkuldagáj tjielgadibme

Vuostasj nágin buojkuldagáj tjielgadibme ávddál joarká láhkát.

Gá tjállep **almatjij bátsidisá** de miejnnip sihke álles dáktebátsidisá ja oase almatjij dáktebátsidisájs ja bánijs.

Duodden almatjij bátsidisájda li rábon aj ietjá materiála ma dasi gulluji. Buojkulvissaj gissto, gieris ja biesse man sisi jábbmek lij giesaduvvam, hávde fysihkalasj struktuvrra duobddágin ja jus jábbmen lidjin biktasa ja gávne majt lij oadtjum fárruj hávdáj. Dá gáhtjoduvvi **bátsidisá** ma ælla ulmusj iesj. Da li oassen ulmutjijs ja identitiehtas.

Sáme hávde risstalasjuoda ávddåla. Hávddádallamvuohke I viek tjanáduvvam sáme væráltvuojnui ja ásskui. Gávnnui moatte lágásj sáme hávde risstalasjuoda ájge ávddålis. *Juovvahávde* la aktisasj namma dajda hávdijda ma gullui ienemus dábdos sáme hávddádallamdáhpáj, ja da li dán állu dálutjis. Vuorrasamos sáme bátsidisá ma li bisoduvvam báhti dásj juovvahávdijs, ja vuojnunagi dát hávddádimmvuohke gávnnui juo 900-lågon å.Kr. Jábbmegav álu giessin jali gárrun soahkebiessij sisi ja suv biedjin juovajda, gålojda, gålloj vuolláj ja stuoráp gålloj vuosstij, muhttij lidjin tjielgga hávdekonstruksjåvnå jali gierggehåre aj. Jus lij slædoj sinna de muhttij jábbmegav biedjin gierrisa jali muorragisto sisi – gistoj álggin gasskaájge rájes ávddålijguovlluj. Dát hávddádimmvuohke lij anon dallutij gå risstalasjuohta bádjij Sámeednamij 16/1700-lågon ja nágin sajen unnin 1800-lågo sisi. Návti I dát akta dajs guhkemus doajmme hávddádallamvuogijs majt dábdåp Eurohpån. Juovvahávde gávnnui ienemus sajjin Sámeednamin ja da li akta dajs ájnnaamojs gållojs sáme vássám ájge birra ma mijån li. Nuorttalij-Vuonan gávnnui juovvahávde ienemusát merragåtten, madi Trøndelågan ja Nuorttalij-Svierigin gávnnui ienemusát sisednam- ja várreguovlojn. Nágin gaskav gå rievddagådjij risstalasj hávdijda de hávddádallin jur ednamgierraga vuolen, álu njårgajn ja suollujn, farra gå juovajn.

Figuvrra 1. Gåhtjodam “juovvahávde” gávnnui iesjuhtik hámen ja bájken; gånå la juovva, slahpa ja gållo jali tsiekkim. E gávnnu dássju gånå la juovva ja báhko ietjastis máhtå vaddet boasto gåvåv. Gåvå: Sámedigge

Sámeednama oarjelap ja sisnep åsijn gávnnui miehtse- ja jávrrehávde (nav gåhtjoduvvam bivddoednamhávde). Dá li smáv gierggehåre ednamgierraga nanna. Akta sieradus juovvahávdijs hárráj la dájñ hávdijn li jábbmegav boaldám.

Figuvrra 2. Bivddoednamhávde
Gávvá: Sametinget

Duodden gávnnuji aj sáme gudi hávddáduvvin ednama sisi aj risstalasjuoda ávddála, álu gájkas sáttoj- ja sjárraálgij sisi. Nágin bále lij gierggehårre nanna, valla aj ednamhávddádussan mij ittij vuojnu. Gávnnuji aj buojkulvisá gá li guottoj ja gábaduvvam stáhke sisi hávddáduvvam. Ienemus ednamhávddádusá dáhpáduvvin sisednamijn ja várijn. Ij la galla agev navti. Dutkamhistávrálasj faktávrá li dávk aj dási vájkkudam, buojkulvissaj makkir tjuolmajt dutke li dættodam ájges ájggáj ja makkir guovlojs li berustam. Duola dagu li ednamhávddádime merragátten dákkuduvvam dáttja hávdden, madi ádá dutkam vuoset dille lij dávk ienep moattebelak, ja ienep ednamhávddádusá dálla ádásit árvustaláduvvi ja dájdáduvvi sáme hávdden.

Risstalasj hávde. Gá risstalasjuohta báidj, de duoppen dáppen Sámednamin tsieggijn girkkajt aktan girkkogárdij ja risstalasj hávdehárdij. Mañenagi nággijn aj sámijt risstalasj hávdehárdijda ietjasa jábbmegijt hávddádallat. Gávnnuji aj buojkulvisa gánná ristagis hávdehárdi ásaduvvin dakkir bájkijda gási sáme lidjin ietjasa jábbmegijt hávddádallam.

Ij la ga állu tjielgga sieradus sáme hávdij gaskan risstalasjuoda ávddála ij la aitu álu állu tjielgas, málsoma ájge bále makkir ásskuj jábbmek gulluj. Sáme nággiduvvin risstalasjuohtaj ja ádá hávdedábijda ja dát ittij dáhpáduvá avta bále guhkes Sámeednamin. Alemus guovlojn dáhpáduváj protestantisma misjonierim ja risstagissan dahkam ávdemusát 1600-1700 lågo nalluj.

Figuvrra 3. Guovddagæjnnu girkkogárdde

Dán málssoma ájge hávde ma vuojnunagi li «risstalattja», ihkap ællim agev. Arkeologijja l dokumentierim oase dábijs dat ájges ávddåla risstalasjuoda muhtem mudduj joarkeduvvin hávdijn ma lidjin risstalasj hávddegárdijn. Lullesámij, gudi ristagissan sjaddin vehi árabut, birrusij 1550, vuojnnet ettjin nággi ristagissan sjaddat. Farra vuojnnet bessin bisodit ietjasa dábijt dallutjis gá ællim ristagisá. Dáv bessin dávk danen gá ruossja-ortodoksa risstalasjuodan li ienep rituála ja seremonijja gá protestantisman.

«Giessehávde» li aj guovdátjin. Dá li gasskabáddåsasj hávde majt adnin go soames jámij guhkken ierit girkkogárdes/hávddegárdes gási ájggun hávddádit. Álu dájtt gávnná ællosámij jáhtulagáj milta ja giesseárudagáj. Jábbmegav gasskabáddåsattjat hávddádin ávddål galggin máhttsat dan guovluj gánná hávddesadje lij. Álu dáv dahkin dálve bále váj buktin jábbmegav gierrisijn doalvvot hávddesadjáj. Dákkir hávde li álu gájkká dieváj, álu juovajn jali suollun jávren váj urudisá ettjin galga bárrát. Dákkir hávdijt muhttijn moaddi adnin.

2. Sámij almatjij bátsidisáj tjoahkkim – histávrålasj duogásj

Sáme almatjij bátsidisá li institusjåvnåjda tjoahkkiduvvam moatte láhkáj ja etihkalasj njuolgadusáj milta 1800-lågo rájes. Árra tjoahkkima 1800-lågon ja árra 1900-lågon lidjin nállebiologijjalasj dutkamijda tjanáduvvam. Sihke almulasj bargge, dutke ja priváhta viettjadin, sáddijn ja vuobddin sáme almatjij bátsidisájt musiejajda ja vuorkájda. Muhttijn sáme ietja oassålasstin.

Stuoråmus tjoahkke sáme almatjij bátsidisáj, birrusij 1000 ulmuttjij, vuorkkiduvvá Bioantropologisk samlingin Institutt for medisinske basalfag Universitetet i Oslon (åvddåla gåhtjoduvvam De Schreinerske Samlinger, dássta duohku gåhtjoduvvam BAS). BAS bátsidisáj gaskan li li sihke risstalasjuoda ávddåla rájes ja dan maŋŋela. Dá tjoahkkiduvvin ájggudagán 1850-1977. Ienemusá dájs tjoahkkijin dálkudiddje ja medisijna studenta ájggudagán 1914-1940 girkkogárdijs ja dá lidjin oassen anatåvmå Emil Schreineri progråmmas guoradallat Vuonarijka rubbmelasj antropologijjav. Bájke ulmutja álu vuosteldin ja hádjånin. Schreiner lij galla Girkkodepartementas loabev oadtjum, valla dábålattjat ettjin bájke sáme ulmuttjij gatjåda, ja moaddi vuosteldin. 1800-lågo ja árra 1900-lågo tjoahkkima vuodon lij dallusj almasjuojno ja ájådu evolusjåvnå diehti gávnnuj hierarkijja almasjtjerdaj gaskan, majn de lidjin sierralågås árvu. Oajvålattja ja dallusj dutke álu vastet ulmutjahttin, dassta sjaddin háve, iehpeluohtådu ja tråvmå ma åjn vuohttuji moatten sáme bájkålasj sebrudagán. Dáv aspevtav galggá mujttet gá åjggu njuolgadusájt dahkat gåktu galggá háldadit almatjij bátsidisåjs ma dálla li BAS vuorkån.

Figuvrra 4. Ulmusjbátsadimij bálem Njávvdán. Gávva: Johan Brun 1915, Vuona arktalasj universitiehttamusiedja

Almatijj bátsidisá ma BAS:aj li bohtám maŋnel jage 1940 li ienemusát dakkira ma li gávnaduvvam arkeologijjalasj rággámij bále, ij oassen njuolgga nálladutkamis, Dán ájggudagán sáddijn dábálattjat dajt ietjá bátsidisájt ma ællim almatja, guoskavasj háldadimmusiejaj, ienemusát Vitenskapsmuseet (NTNU) Roandemin ja Vuona arktalasj universitiehttamusiedja (UIT) Tråmsån. Dát merkaj almatijj bátsidisá ja ietjá bátsidisá sæmme hávdes dábálattjat li sierra institusjávna jaldon.

Jage 1977 maŋnela li divna bátsidisá sáddiduvvam háldadimmusiejajda juohkka guovlon. Dá bátsidisá, sihke almatijjs ja iehpe-almatijj, li bohtám dahkkiduvvam arkeologijjalasj átsádimijs ma kultuvrramujttolága milta li tjadáduvvam. Dá li ienemusát juovvahávde.

Dát merkaj almatijj bátsidisá ja ietjá hávddemateriála sierra institusjávna jaldon. Stuorámus oasse sáme almatijj bátsidisájs li BAS:an. Dá li jage 1999 rájes háldaduvvam njuolgasájt milta sierra sjehtadusájn Sámedikkijn. Vijddásappot vuorkkiduvvi ja háldaduvvi sáme almatijj bátsidisá ma li bohtám maŋnela jage 1977, aktan ienemus ietjá hávddemateriála, UiT ja NTNU:a kultuvrrahistávrrálasj universitiehttamusiejajn.

Sæmme láhkáj dagu BAS:an dahpáduváj, de tjoahkkijn bátsidisijájt nállibiologijjalasj dutkamij væráldav birra. Navti aj sihke oasástallin ja lánudallin almatijj bátsidisájt universitiehtaj gaskan ja rijkarájáj rastá.

Sæmme báttá ásadij dát ánodibme "márnánav", ja priváhta aktera viedtjin ja vuobdin sáme bátsidisájt (ájnnasit oajvveskuvrijt) njuolgga álggorijka universitiehtajda, ájnnasit 1800-lágo láchpan ja 1900-lágo álggogietjen. Danen gávnnuji moadda sáme almatijj bátsidisá tjoakkáldagájn ietjá rijkajn aj.

3. Ævto

3.1 Rijkajgasskasasj birástagá

Rijkajgasskasasj konvensjávnná ja sárnnoma majt Vuonarijka I ratifisierim/guorrasam li aj ájnna dan gáktuj gáktu sáme almatjij bátsidisájt ja hávddemateriálajt giehtadallá. Sierraláhkáj li dá ájnna;

- AN:a sivijla ja politihkalasj rievtesvuodaj (SP) artihkkala 1 ja 27 – ([FNs verdenserklæring om menneskerettigheter](#))
 - Konvensjávnná I inkorporieriduvvam vuonarijka lágaj ávddála almasjrievtesvuodaj lága baktu. Dát merkaj konvensjávnná mierret jus ietjá lága vuonarijkan javlli ietján.
- ILO-konvensjávnná nr. 169 iemeálmugij ja iesjrádálásj stáhtaj álmugij hárráj (ILO 169) ([ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater - Lovdata](#))
- AN:a tjielggidus iemeálmugij rievtesvuodaj hárráj (UNDRIP) ([FNs erklæring om urfolks rettigheter](#))

SP artihkal 1 nr. 1:

«Juohkka álmuk bæssa iesj mierredit. Dán rievtesvuoda milta mierredi ietja sijá politihkalasj vuogev, ja friddja ávdedi økonomijja, sosiála ja kultuvralasj ávddánahttemav». Iesjmierredime riektá guosská iemeálmugijda aj, dagu vuojnno UNDRIP 3. artihkkalin.

SP artihkal 27 guosská stáhtaj vælggogisvuohtaj unnepláhkóálmugij kultuvra, giela ja ásko rievtesvuodajt vieledit. Dási gulluji iemeálmuga ja diedon sáme aj.

Vuodna ratifisierij ILO-konvensjávnnáv 169 jagen 1990. Konvensjávnná milta la iemeálmugijn rievtesvuohta kultuvrasa bisodit ja vijddásappot ávddánahttet, ja dan milta galggi oajválattja dájmajt jáhtuj biedjat ma dáv bargov doarjju.

UNDRIP:an li duola dagu mærrádusá iemeálmugij kultuvrrabirrasij hárráj, sierraláhkáj artihkkala 11, 12 ja 31 Boahotá ávddán iemeálmugijn la rievtesvuohta bisodit, suoddjit ja vijddásappot ávddánahttet ávdep, dálásj ja boahtte kultuvrramoalgedimijt, dagu ásko, arkeologijjalasj ja histávrálasj bájkijt. Tjuodtju aj iemeálmuga ietja mierredi ietjasa almatjij bátsidisáj ja rituella objevtaj badjel mierredi. Tjielggidus ij la láchkan tjáleduvvam, valla gávvit muhtem vuodulasj prinsihpajt rijkajgasskasasj iemeálmukriektán.

3.2 Nasjávnnálasj birástagá

Vuodolága §108 tjállá sámij rievtesvuodaj birra Vuonarijkan: *Vuodolága § 108 milta galggi stáhta oajválattja dilev láhtjet váj sáme, álgoálmugin, galggi bessat gielasa, kultuvrasa ja sebrudakiellemisá nannit ja ávddánahttet.*

Kultuvrramujtoláhka: Sáme kultuvrramujto ma li ednamin, mij merkaj da li ájn gággu vuostatjijn ásaduvvin, ja ma li boarrásabbo gå jages 1917 li

automatikalattjat suoddjduvvam kultuvrramujttolága baktu ja Sámedigge dajt háldat. Dát guosská sáme hávdijda aj, ja hávdij sisadnuj. Sámedikke duogen la loabev vaddet juojddá dahkat suoddjduvvam sáme hávdij ma li luondon, gággu álgos biejaduvvin.

Gå kultuvrramujto li viettjaduvvam arkeologijjalasj átsádimij diehti (dat merkaj gå Sámedigge I dasi loabev vaddám) jali gávnum/ietjá siváj diehti buvteduvvam, de definieriduvvi luovas kultuvrramujtton. Luovas kultuvrramujto li stáhta ábmudahka. Da stáhta ávdás háldaduvvi ja vuorkkiduvvi guoskavasj guovlo háldadimmusiejas. Dát guosska aj sáme kultuvrramujtoja, daj vuolen aj sáme almatijj bátsidisájda ma li viettjaduvvam. Jus sihtá luojkkat ja/jali dutkat luovas kultuvrramujtoj birra de galggá guoskavasj háldadimmusiejas loabev ánodit. Dát merkaj ij la Sámedikke duogen luovas sáme kultuvrramujtojt háldadit.

Mij guosska almatijj bátsidisájda ma li BAS:an, de li dá aj lága baktu definieriduvvam luovas kultuvrramujtton, ja navti de galgalulujin háldaduvvat guoskavasj háldadimmusiejas dan guovlon gásstá bátsidisá báhtin. Viekk moadda dás bátsidisá viettjaduvvin ájggá juo ávdál dálásj njuolgadusá gávnnujin. Dalloj dajt viettjin (rubbmelasj) antropolávgálasj vuodustimij (nállidutkam) ja ij kultuvrrahistávrálasj siváj diehti. Danen dáj almatijj bátsidisá biejaduvvin Oslo medisijnalasj fakultiehta anatomihkalasj instituhttaj. Dát merkaj udnásj lágaj milta ij la dát loahpe. Dálá galggi divna arkeologijjalasj materiála hávdij gjehtadaláduvvat kultuvrrahistávrálasj musiejajn ma tjuovvu dárkkelis gájbbádusájt sihke etihka ja vuorkkima hárráj. Tjoahkkima histávrá diehti li moadda almatijj bátsidisá ma 1800- ja árrat 1900-lágon tjoahkkiduvvin vuorkán antropolávgálasj/anatomijjalasj vuorkán Oslon. Jage 1999 rájes la Sámedikke ja UiO:an læhkám sjehtadus gánná tjuodtju Sámedigge dat mierret dán tjoahkke almatijj bátsidisá sirdema, ano ja dutkama badjel. Dát la vas práksis mij ij lágajt tjuovo, danen gå jus állu riehta de galggá guoskavasj háldadimmusiedja háldadit luovas kultuvrramujtojt maj vuolláj aj almatijj bátsidisá gulluji. Ádå kultuvrramujttolága oajvvadusán mij báddij 2025 snjuktjamánon (NOU 2025:3) li oajvvadam dáv práksisav láchkan tjállet. Jus dát oajvvadus bohtá fárruj ádå láchkaj, de dat merkaj Sámedigge lága baktu oadtju háldadimávdásvásstádusáv gájka sáme almatijj bátsidisá ávdás vájku dal gággu littji.

Máhttodepartemænnta ásadij jagen 2008 Nasjávnałasj nammadus mij árvustallá almatijj bátsidisá dutkamav (Bátsidisá nammadus) oassen De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK). Bátsidisá nammadus institusjavnájda ja aktugasj dutkijt bagádallá ja rádijt vaddá, dutkamehtihkalasj gatjálvisájn ma guoski almatijj bátsidisá dutkamij. Da máhtti duola degu liehket dutkamprosjevta, áhpadus, gaskostibme, vuosádusá, repatrierim, ja almatijj bátsidisá háldadibme háldadusán ja arkeologijjalasj rággámin. Dutkijn la iesjrádalasj ávdásvásstádus dábdát dáhkkiduvvam dutkamehtihkalasj nármajt ja sihkarasstet dutkam tjadádusáv dán náрма milta álles dutkamprosessá tjadá. Dutke dábalattjat ádnu árvvalusáv Bátsidisá nammadusáv jus ájggu almatijj bátsidisájt dutkat.

3.3 Dutkametihkalasj juohkusa

Ádå máhtto I ájnas, valla galggá val diehtet majt dahká. Guoradallama rubbmelasj átsálvisáj dagi Muhtem ádå gávnnusa li gal boahtám. Uddni I diehttelisvuohta sebrudahka ja dieda galggi aktan barggat. I Norge er det blant annet opprettet nasjonale forskningsetiske komiteer (FEK), som skal se til at all forskning skjer i henhold til anerkjente etiske normer. Dav dahki hierediddje bargo, rádevaddema, aktugasj ássij mierredime ja guoradallama baktu jus soames la vágedit dutkam. Gávnnuji gálmma fáhkajuohkusa, guoradallamjuogos ja akta vuollásasj juogos;

- Luonndodiehtaga ja teknologijja fáhkajuogos
- Medisijna ja varresvuodafága fáhkajuogos
- Sebrudakfága ja humaniora fáhkajuogos
- Vágedis dutkama guoradallamjuogos
- **Juogos mij galggá ulmuttjij bátsidisáj dutkamav árvustallat Navti bessap diehtet goassa persávnna I viessum.**

Duodden dájda ietjá juohkusijsa, de lip aj sierra juohkusav áadam (álu gáhtjuduvvá "almattij bátsidisáj juogos").

4. Majt máhtti hávde ja hávddesaje midtjij subtsastit?

Dagu nammaduvvam, de vuojnnep sáme hávdeárbbedábijt juo dán dálutjis. Sáme dálusj hávddádimdáhpe ij la heva dutkaduvvam. Sáme hávde, álu vehi iehpetjelggasit juovvahávdden gáhtjoduvvam, gávnnuji buojkulvissaj stuora ásiin Sámes. Da li tjanáduvvam dasi gá sáme li gasska-Svierigin ja sisnep Lulle Vuonan árrum dâlen. Dasi duodden gávnnuji hávde maj ij la tjielgga sáme tjanástahka. Da vuosedi lahka aktijvuodav ja avtastallamav sámij ja dáttjaj gaskan ja ietjá ráddnáálm mugij. Dat guosská sierraláhkáj geografijjalasj vijddudahkaj, regiávnâlasj sieradusájda ja boarrásamos ájgijda. Paradoksa I galla gá állo dajs diedojs ma miján li uddni, lip oadtjum gá sáme almatjij bátsidisájt li viedtjam nállebiologijjalasj dutkamij. Dat vuoset aj man moattebelak ja gássjelis suorgge dát la.

Dat gáktu I hávddáduvvam ja gáktu jábmám ulmutjav li giehtadallam máhtta subtsastit duola degu ásko, rituálaj, sosiála sieradusáj, oasástallama ja aktijvuodaj birra vássám ájgen. Danen li sáme hávde akta dajs ájnnasamos gáldojs gá galggap máhtov oadtjot sáme iellema, árroma ja kontinuitiehta birra guhkás manus guovlluj. Hávddádimdáhpe lahkasisit gullu aktij sáme iellemvuojnnej ja ásskuj. Dat vuoset aj rievddamijt ja variasjávnajt dajn guovlojn.

Duodden sáme vidjurijda gáktu hávde li dagáduvvam, de li aj állo dávverijt gávnnam ma li biejaduvvam daj fárruj gudi li jábmám. Muhttijn lidjin ráhtá ja iesjguhtik herva, suormmasa ja brosjá, bránessátjehtiga, bivddogálvo, nálogoade, ja keramihkkaduoje. Moatten hávden li aj gávnum judosdávte, ájnnasit adáma, valla aj moatte lágásj villda juhtusij dávte ja muhttijn slidordávte. Moadda dávvera báhti ietjá geografijjalasj guovlojs ja vuosedi vijdes aktijvuodav Suoma, Balta,

Ruossja ja norrøna álmugij. Hávdádímdábij baktu máhttepp oahppat gáktu sáme aktijvuoda li rievddam ájge tjadá.

Risstalasjvuoda boahtemav máhttepp tjadnat sáme guovlojda gálmá diliida. Árra vájkudus, mij boahotá mijá ájggelágo vuostasj duhátjage láchpan (ruovddeájge láchpan) ja gasskaájggáj. Dalloj ádá ássko binnátjij milta oabloj sábmáj, ja sáme risstalasjvuohatj oahpástuvvin. Álgos dáhpáduváj dát merraguovlloguovlojn nuorttan gitta nuortta-Rámssáj. Máhttepp aj vuojnnet jus sjatto lidjin villda vaj sáddjiduvvam. Sáme álmuk luondulattjat oahpástuváj ádá ásskuj mij oabloj. Árra aktijvuohatj risstalasjvuodajn dáppe I tjanáduvvam dáttja kolonisierimij ja guollimhámnaida ma ásaduvvin merragátten 1200-lágo rájes. Nubbe ájnas oasse I ruossja-ortodoksa misjávnná lulesámij ja gáldásámij gaskan 1500-lágon. Dát misjávnná ienemusát gábtjáj dav guovlov mij dálla I Oarjjel-Várjjaga suohkanin. Goalrát ja ájnnašamos oasse I dánsska-vuona misjávnná 1700– ja 1800-lágojn. Thomas von Westena sárnnemano sáme guovlojda 1717-1723 ájggudagán lij systematihkalasj ja ulmmelasj misjávnná álggo.

1700-láhkuj lij sáme vuojnno værárdij ja vuojnjalasj dábe ájn ájnas sáme sebrudagájn. Ij lim mige sierralágásj gá ulmutja risstalasj rituálajda oassálasstin sáemmi bále gá bisodin moadda sáme ásko dábijt. Ettjin agev gájbbeda sáme galggin ábbásit guodet sáme áskov. Moadda girkkohærrá lidjin dudálattja gá sáme gástadin ja girkkolasj dájmajda oassálasstin. Thomas von Westen ja pietista gáhttsám ij lim sáemmi gierddis. Dát buvtij aj ulmmelasj doarromav sáme ásko vuosstij. Válldin ja biejsstin sáme goabddájt, siejdijt ja værrodimsajijt.

Oarjjelin gávnnuji aj nav gáhtjoduvvam bivddosajij hávde. Dáv málssomájge vuojnnepp hávddeábij aj. 1700-lágo milta sjattaj misjávnná viek garrasabbo. 1700-lágo rájes sáme, geida protestántissma ássko vájkudij, ienebut ja ienebut nággiduvvin hávddeáduvátjijt viháduvvam ednamij. Huoman gávnnuji buojkulvisá dálusj hávddeábess sáme risstagasj hávdij gitta 1800-lágo sisi.

4.1 Majt máhtti almatjij bátsidisá midjij subtsastit?

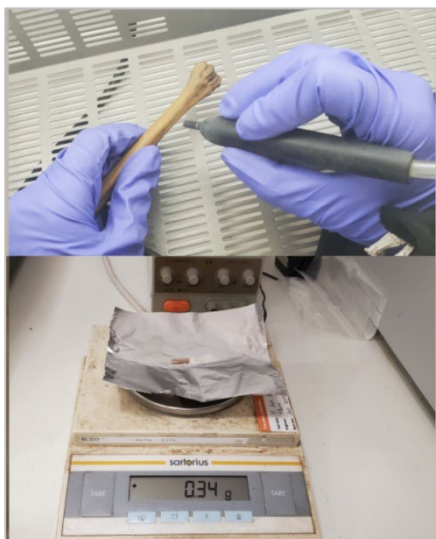
Almatjij bátsidisáj analijsa máhtti dálla subtsastit álov midjij mijá máttotj ja máttarmáttotj iellema birra. Dat vaddá ádá máhttelisvuodajt sáme máttotj ja máttaræjgádij birra áhpatjijt boahtteájggáj. Almatjij bátsidisáj analijsa aktan ietjá arkeologijjalasj materiálajn oasástallamis ja lánudallamis máhtti midjij vaddet ienep máhtov dan birra gáktu ulmutja jáhtin ja lánudallin gálvojt nágin guovlon. Sáme almatjij bátsidisáj dutkam máhttá vaddet dárkkelis diedoijt álldara, varresvuoda, bierggima, jáhtema, bajássjaddamdile ja biebmotj birra. Dat máhttá aj vuosedit árroma vidjurijt mijá árromguovloj sissnelin ja mijá ja ietjá juohkusij gaskan. DNA-analija máhtti huoman subtsastit gásstá dálusj ulmutja báhtin.

4.2 Guoradallama ma rubbmelasj átsálvisáv gájbbedi

Analija ma ja ienemus ja dárkkelamos diedoijt vaddi gájbbedi álu ulmusj válldá rubbmelasj átsálvisáv dávtijs jali bánijs. Dábddusamos metávddá I ihkap

karbávná-álldarav mierredit (C14-daterim). Nágin gallegasj milligrámma átsálvisás máhttá viehka vissásit datierit goasátjis dá dávte li.

Isotohpaanalysa vaddá aktelt ádá máhttelisvuodajt ma ávddála ælla gávnum. Gá dakkár analijssa galggá dagáduvvat, de hæhttu aj rubbmelasj átsálvisáv válldet dávtijs jalik bánijs. Danna li iesjguhtiklágásj vidjura majt galggá vieledit. Átsálvis mav dakkár guoradallamijda dárba ja viek unne - 0,1 grámma jali unnep.

Gávnnuji iesjguhtiklágásj isotopa, dagu karbona, nitrogena, risjá ja strontiuma. Da gávnnuji dávtijn ja bánijn ja dajt máhttá analysierit ja dajs máhttá iesjguhtiklágásj diedoijt oadtjot. Isotohpaanalysa dávtijs ja bánijs máhtti subtsastit majt ulmusj la bárrám ja goabbelis biebbmo bádj. Da máhtti aj vuosedit makkir guovlon dát ulmusj bajássjattaj, ja li gus jáhtám ja árrum iesjguhtik bájkijn viessomájge tjadá. Duola degu máhtti isotohpaárvo sieradusá vuosedit bárrin gus ienemusát biergoijt, guolijt jali sjattojt.

Figuvrra 5. Ep dárba edna rubbmelasj materiálaht strontium gæhttjalimijda. Gávva vuoset gæhttjalime sávtsadávtes. Gávva: Corrie Hyland, University of York.

Boarrásap bátsidisáj DNA-analijssajs máhttá mávsulasj diedoijt oadtjot stuoráp ulmusjuohkusij birra. Máhttep duola degu gávnadit gáktu ulmutja li geografijalattjat jáhtám, ja makkir genetikhalasj tjanástagá li iesjguhtik álmukjuohkusij gaskan. Ij la ávkálasj jalik máhttelis gæhttjalit gávnnat berajvuodav dálásj ulmuttij gaskan ja bátsidisáj gaskan ma dálásj tjoahkkijn gávnnuji. Pá et overordna plan kan imidlertid DNA-analyser si noe om genetisk opphav tilbake i tid. Genetikhalasj duogásj ajtu subtsas binnáv tjerdalasjvuoda birra. Dálla diehtep viek binnáv ienemus ásj birra. I tillegg til arvelige sykdommer kan man i DNA-analyser også påvise flere typer bakterie-/virussykdommer, eks. tuberkulose og malaria.

4.3 Tjalmij guoradallat

Diedoijt máhttá aj oadtjot gå dássju gæhttjá bátsidisájt, ij dárba rubbmelasj átsálvisájt válldet. Máhttá duola degu mierredit sjiervev, álldarav, man garrasit ulmusj la rubbmelattjat bierggim, ja le gus ulmusj nælggum jali rubbmelattjat vaháguvva.

5. Repatrierim

Nállledutkam ja sáme humánabiologalasj bátsidisáj tjoahkkim la dierredibme mij ájn vájkkut moadda sámijda ja sáme bájkálasj sebrudagájda garrasit. Danen dárbaHIP dájmajt ma máhtti sábadibmáj viehkedit ja vaddet ruopptot árvov. Moatten sajen la dávverij ja bátsidisáj ruopptot buktem sjaddam ájnas oassen sábadimbargos. Navti oadtju bájkálasj sebrudagá ruopptot juojddáv mav li massám. Gá bájkálasj sebrudagá bessi liehket fáron mierredime ja gá sidjij vatteduvvi ietjasa dávvera ja bátsidisá, de njuolggiduvvá aj boasto fábmodille. Dat ásaduváj histávvrálasj dáhpádusáj ja iehpeehtalasj tjoahkkima baktu.

Repatrierim av historiske og arkeologiske gjenstander betyr oftest at gjenstandene tilbakeføres til et museum i nærområdet hvor de opprinnelig kom fra. Navti li dávvera boahám sijddaj, ja máhtti ájn ádá máhtov vaddet histávvrá ja kultuvra birra.

Sáme almatjij bátsidisá máhtti, dávverij láhkáj, aj doalvoduvvat ruopptot sáme musiedjaj dan bájke lahka gásstá da báhtin. Kultuvrrahistávvrálasj musieja tjuovvu ICOM (International Council of Museums) musiedjaetihkalasj njuolggadusájt gáktu almatjij bátsidisájt galggá vuorkudit ja giehtadallat. Siján gudi musiedjatjoakkáldagájt háldadi li aj sierralágásj máhtudagá dákkir ábnnasij várjialimen ja bisodimen. Dasi duodden máhtta repatrierim Máhttep nammadit gálmma oajvvekategoriija:

merkahit bátsidisá vas hávddáduvvi ieme bájkkáj. Moaddásijda I ájnas ulmutja gudi ierit váldeduvvi ietjasa hávdijs, biejaduvvi ruopptot. Álu máhtta liehket gássjel jali ij la vejulasj gávnna jur gánná juohkka aktugasj ulmusj la hávddáduvvam. Ádásis hávddádibme merkaj bátsidisá ælla desti sæmme gálldon sáme vássám ájge birra.

Sihkarastájtjit máhttelisvuodajt ádá máhttuj, de máhtta ádásis hávddádime tjoavdos liehket válldá átsálvisájt ja dahká osteologalasj duodastusáv bátsidisájs ávddál gá da ádásit hávddáduvvi. Dákkár tjoavdos ij tjoahkki divna máhtov mij la almatjij bátsidisájn ábbáhattat. Átsádime e gábtjá dajt máhttelisvuodajt ja máhttodárbojt ma boahhte buolvajn ihkap li. Dákkir tjoavdos la akta vuohke gáktu duostut sihke sávdusáv bátsidisájt doalvvot ruopptot hávddesadjáj, ja vaddet máhttelisvuodav viettjatjit máhtov boahteáiggáj. Viekk ájnas la njuolggadusá gávnnuji dákkir dutkamijda gá átsálvisájt válldá. Gá lip válldám átsálvisájt ávddála ádásit hávddádahtta, de báhtsá binná materiála dutkamij maŋŋela. Návti átsádin duola degu gá 94 ulmutja bátsidisá ádásit hávddáduvvin Njavddamin jagen 2011. Dalloj dagáduváj osteologalasj duodastibme (visuella guoradallam fysikála átsálvisájt dagi) divna indivijdajs. Duodden váldeduvvin smáves átsálvisbæhkátja dávtijs ja bánijs muhtem ásijs dajs bátsidisájs ma lidjin báhtsám. Gá 10 soajtedis válljiduvvam indivijdajt datierijin, de lidjin ájggeárvustallama gitta 1300-lágo rájes. Dat merkaj hávddesadje aneduváj gálldásábme hávddesadjen aj ávddál gá sjattaj risstalasj hávddesadjen. Sæmme guosská Todd'suel/Gravholmenij Pasvijkan. Danna li ájggemerustaláduvvam átsálvisá 21 bátsidisájs. Vuojnnep aj dav "giessehávdiin" gitta birrusij 1900-lágo gasskamudduj. Boarrásamos bátsidisájs li badjel 700 jage vuoras. Daj ájggeárvustallama manni 1300-lágo rájes gitta 1900-lágo álgo rádjáj.

Figuvrra 6. Gálddásáme hávddádimbájkke Bahčaveajjin. Dánna li ádásis hávddáduvvam ulmusjbátsidisá ma jádeduvvin Todd'suel/hávddádimsuollus Bahčaveajjijágás 1950-lágon. Jáhtem dáhpáduváj plánidum tjáhtjedulvvadime aktijvuodan. Valla 21 oajvveskuvre rájaduvvin Universitetet i Oslo ja alla ádásis hávddáduvvam aktan daj nuppij ulmusjbátsidisáj. Dát ássje dálla giehtadaláduvvá Sámedikkes.

Gávvá: Sámedigge

Ádå guoradallama bátsidisájs ma rounala boares girkkogárdes nuortta-Svierigin rákkáduvvin jagen 1915, li buktám állu ádå ja vuorddemahtes diedojt. Jáhkkin girkkogárdde gulluj boarrásamos kapællaj mij dâppe gávnnuj, mij lij 1500-lågos. Valla bátsidisá lidjin 1200-1300-lågos. Dat buktá gatjálvisáv gávnnuji gus viek boarrásap risstalasj sáme hávde gå majt álgos li jáhkám. Jali lij gus girkkogárdde tsieggiduvvam ávdep risstalasj sáme hávdeednamij. Dákkár báhtusa vuosedi állo l mav ep diede sáme hávdedábij birra, aj dan hárráj mij la lahka ájge.

Sámediggáj la ájnas tjielgadi galggi gus bátsidisá majt BAS:an dálla vuorkut, ájn dâppe liehket. BAS anatomijjalasj vuorkkán ælla bargge kultuvrrahistávruålasj máhtudagáj. Vuorkodimævto e tjuovo musiejaj nasjávnuålasj ja rijkajgasskasasj etihkalasj njuolgadusájt vuorkáj hárráj. Sámedigge dættot bátsidisá ma vuorkájn li galggi agev stuora guddnedimijn giehtadaláduvvat. Galggi suoddjiduvvat buoremus láhkáj gå li vuorkán.

Ja de hæhttu Sámedigge árvustallat le gå dálásj práksis etihkalattjat riehta. Muhtijn la oajvveskuvrra biejaduvvam BAS:aj, ja ietjá bátsidisá vas li háldadimmusiejaj. Gatjálvis le aj jus la dågálasj ieredit almatjij bátsidisájt ietjá bátsidisájs ma sidjij gulluji. Álu li BAS:a bátsidisá hávdijs viettjaduvvam ma li ávddárisstalasj ájges. Dâppe hávddáduváj jábmám ulmusj gávnijs siegen, valla gávne li musiejaj. Dáv li návti dahkam: bátsidisá ma ælla almatjis, gávne dagu gissto-/gierrisa bátsidisá, biesse, tekstijla jnv galggi guoskavasj universitiettamusiedjaj vuorkoduvvat. Dát tjuovvu kultuvrramujttolágav. Kultuvrramujttolága vuosstij la gå sáme almatjij bátsidisájs hávdijs ma li jage 1917 rájes jali vuorrasabbo, vuorkoduvvi bioantropologijjalasj vuorkájn.

6. Jábmema ja jábbmegij ájmo vidjura.

Gávnnuđi iesjuhtiklágásj dádjadusá, árbbedábe ja ássko ulmutja sielo ja rubbmelasj bátsidisáđ aktivuodaj birra. Álu l aj navti madi boarrásap materiála l, dadi binnep gássjelisvuohtan vuođnet la dav tjoahkkit ja guoradallat. Protestánta risstalasjuodan ja alleværálda dutkamin sieradi dábálattjat vuođņņanav ja rubmahav. Rubbmelasj rumáj ja vuođņņalasj siello li guokta sierra "ássje". Gá rumáj jábmá, de viessu siello vijddásappot, vájku rumáj ij la desti. Ietjá áskosebrudagá miejnniđi aj galggá jábmám ulmutjij rubmahav árvon adnet.

Sámeednamin ja sáme kultuvran ja li iesjuhtik vuoge gáktu almatjij bátsidisáđt giehtadallap. Árbbedábe gávnnuđin sihke dállusj sáme áskon ja ádá ásko vájkkudusájs ma báhtin iesjuhtik guovlođ koloniserima bále. Ep heva dieđe gáktu liđ álgoálgon, ávddál gá misjonera sámijda vájkkudin. Gá aktij biedjá arkeologijjalasj materiálajt ja boarrásap tjalalasj gáldojt, de huoman máhttá juođđá gávnnat.

Árbbedábálasj sáme dádjadusán ij la jábmem hækka sirddem. Dat la prosæssa mij moatten dásen ja moatten mutton dáhpáduvvá. Ledjin moadda værálda ja moadda vuođno vuođņņanij hárráj. Duola dagu de liđ dáppe "friddja vuođņņanis". Jábmem ij lim láhpalasj loahppa. Dat liđ rasstidahka ietjá viessomvuođijda.

Jábmema maņņela guođij rubmahav ja jáđij vuođņņanisá dilláj, Sáđvvaj. Vejulasj liđ Sáđva sielođ guládallat ja máhttin dieđoj viehkedit ja vaddet. Mannulahka ietjá væráldij muhttij guhkijt bissot. Náđin dávda dahki rubbmelasj luottajt aj dávtálvisán. Ietjá vuođņņanadimensjávnná liđ ienebut tjanáduvvam njuolggá rubbmelasj bátsidisá (dávtálvissaj). Bátsidisá ja rubmaha vuođņņanis aktij gullujin ja aktan sirddin Jábbmekáđmmuj - jábbmegij væráldij. Danen liđ dávk áđnas bisodit dajt rubbmelasj bátsidisáđt rievtes láhkáj vaj iellem máhtij joarkeduvvat "nuppen bielen".

Leđ dávk vadá juoga boasstot manáj mannulagá bále, ja dat máhtij vájkkudit sidjij gudi liđjin báhtsám viessomin. Hávddáđibme liđ máłssoma rituála. Dat liđ ráđmas jali várálasj áđge - sihke sidjij gudi jábmin ja sidjij gudi viessun. Hæhttuđin tjuovvot viesses vuogijt ja rituálajt sihke gárvedimijn, iesj hávddáđimen ja muhtem áđgev dan maņņela, vaj ittij sjatta várálasj. Viesso ja jábbmegij værálda ællim állu sierra - da máhttin nubbe nubbáj vájkkudit. Dagođ baktu dagu værrodime, namá biedjama, seremonijaj ja niegođ baktu bisodin ulmutja aktijvuodav jábmám fuolkij. Máná álu oadtjun jábmám berrahij namáv. Namma liđ tjanástahka viesso ja jábmám ulmutja gaskan. Dábálasj liđ aj jábmám ulmutjav juođđat - vaj mujtto ja aktijvuohta bissu. Dát aktijvuohta máhtij buktet sihke buorre ja unugis báhtusijt. Danen liđ jábmám ulmutjijt guddnedit áđnas vaj sihkarastij buorre diliđt væráldij gaskan.

Badjelin lip tjielggim náđin oajvveássjijt sáme dádjadusás jábmema ja "iellema" birra maņņela jábmema. Sæmmi báttá galggá liehket dieđulasj Sámeednamin liđ stuorra sieradusá ásko dádjadusáđ ja dáđmaj gaskan.

Misjonera dahkin dáv dáđmav juođđá bahán. Dádjadin aktijvuodav sijáj gudi liđjin jábmám degu bærggalin. Huoman gávnnuđi áđn dálla sáme hávderituála elementa

ja ájadallamvuoge jábbmegij birra manna li sihke árbbedábe risstalasjuoda ávdđála rájes ja risstalasj árbbedábe.

DNA-analijisajn máhtta aj gávnnat soames lágásj baktierij- ja virusdávdaht, duola degu tuberkulávsá ja malaria, duodden árbbiduvvam skihpudagájda. Miejjnijn aj nanos aktijvuohta lij máttaræjgádij ja duobddágij gaskan gánná lidjin viessum. Moatten sáme sebrudagájn la ájn nanos dábdodo máttaræjgáda gulluji lahkasiht dajda duobddágijda gási gullujin ja gánná viessun. Gá máttaræjgádij rumáj ierit doalvoduváj, de boarkkij dat sáme kultuvrav ja állu tjielggasiht traumatisierij. Oppfattelsen av forfedrenes tette bånd til landskapene de tilhørte og levde i, er fortsatt sterkt til stede i mange samiske samfunn. Moattes váseht guovlojn gánná sijá berraha li læhkám ja árrum, la aktijvuohta - degu lulun sijá luotta ájn dáppe. Moaddásij mielasiht li dá hávdebiejssistema ájn dálla sælldása ja sijáht vájvedi vil uddnik. Sivvan dasi la gá sáme bátsidisiht li vuorkájn guhkken ierit ietjasa bájkijis.

7. Iesjuhtiklágásj berustime ja vuojno

Forvaltning av samiske menneskelige levninger har som vist over, stor bredde og inneholder ulike aspekter som må hensyntas.

Bátsidisiht li jali tjoahkkiduvvi vil uddnik iesjuhtik siviht diehti ja iesjuhtik vuoge milta.

- **Bátsidisiht ma viettjaduvvin oassen nállebiologijja dutkamisiht.** Dat dáhpáduváj ienemusáht ájgegávdan 1850-1940.
- **Bátsidisiht ma li viettjaduvvam kultuvrramujttolága loahpáduvájn.** Suláj jage 1945 rájes ja ávdđálijguovlluj. Arkeologijjalasj rággáma bátsidisiht sáddiduvvin ájn BAS:aj gitta jage 1977 rádjáj. Ietjá gávnadisiht dájs rággámijs biejaduvvin guoskavasj kultuvrrahistávrrálasj háldadimmusihtdaj. Jage 1977 rájes li divna materiála ma li viettjaduvvam rággámijs, vuorkoduvvam dajda iesjuhtik háldadimmusihtejajda.
- **Boahte sáme bátsidisiht viedtjam.** Dáht guosská bátsidisihtdaj ma arkeologijjalasj rággámij bále viettjaduvvi lága ja ietjá njuolgadusáht milta. Dálla I dáhpen divna materiála dakkár guoradallamijs vuorkoduvvi tjoahken guoskavasj háldadimmusihtjan.

Ietjá faktávra ma li ájnnaasa sáme bátsidisiht háldadibmáj, li:

- Etihkalasj vidjura ja vaddet ruopptot árvov, sihke bátsidisihtdaj ájnegasj ulmutjin ja sámij ávdástiddjen tjerdalasj juohkusin.
- Dáppe lidjin segaduvvam álmukjuohkusa. Bátsidisiht li ilá boarrása. Dá bátsidisiht li dálla BAS:an. Bátsidisiht áldar. Da bátsidisiht ma dálla gávnnuji musiejajn ja BAS:an, li guhkes ájggudagás. Dálla ælla sæmmi ulmutja bátsidisiht dábalattjat tjoahken. Dali li 1900-lágo álgo risstalasj hávdij rájes gitta sáme hávdijda ávdđála risstalasjuoda ma li badjel 2 500 jage vuorrasa.
- Ulmuttij bátsidisiht li ájnna gálldon gá galggá ienep máhtov áttjudit dálusj sámij iellemij birra.
- Huksat aktijvuodav almattij bátsidisiht ja iehpe-almattij bátsidisiht gaskan.

- Sáme almatij bátsidisá ma vuorkuduvvi: Stuoráp állesvuodajt galggá aktan gehtjadit. Gánná ja gáktu birriji bátsidisá vuorkuduvvat ja sujttiduvvat?
- Makkir faktávrrá ja ævto birriji liehket vuodon gá ájggu mierredit galggá gus juojddá ádâsis hávddáduvvat?
- Hæhttup árvustallat sihke dálusj ájgev, dálásj ájgev ja boahhte ájgev. Mærrádusá viek vájkkudi sáme álm mugij boahhteájggáj.

Dá li iesjguhtik, valla aj tjanáduvvam vieledusá. Da bukti moattelágásj etihkalasj gássjelisvuodajt. Almatij bátsidisájt galggá gudnijn giehtadallat - sihke aktugasj ulmutij bátsidisájt ja sáme álm mugá ávdástiddje bátsidissan. Bátsidisá vaddi midjij moadda máhttelisvuodajt áhpatjit ádá ásiht ja ienebut sáme histávrrá birra. Boahhteájge máhtto máhttá aj sáme identitietav nannit ja liehket sáme politihka ávdánahttemij vuodon. Sæmme báttá hæhttup mujttet stuorra oasse materiálaj tjoahkkiduvvin állu dáhkimahtes ájádallama ja slajesvuoda milta. Dalloj vuodustuváj hávddedávverij áttjudibme dallusj mierrediddje vuojno milta ulmusjtjerdej hárráj. Dáhpádusá buktin huoman stuorra dármedisvuodav ja surgov sáme álm mugij.

Danen gá dálen dahkin nállebiologijjalasj dutkamav, ja gá nasissma anij ulmutij ja ulmutij bátsidisájt ietjas bargon ja propagándán, de sjattaj dutkam almatij bátsidisáj birra vájves ja gielleduvvam ássjen máttijt lågijht jagijht. Dát vájkkudij dasi makkir vuogijht anij ja gáktu bargaj. Mávsulasj máhtto gádoj. Sæmme báttá I állu luondulasj ja dádjadahtte gá navti sjattaj.

1990-lågo rájes lip muhtem mudduj sáme hávdijht dutkam, sihke almatij bátsidisáj ja ietjá bátsidisáj birra. Paradoksa I gá ienemus oasse udnásj máhtos sáme hávddedábij birra, la 1800-lågo ålgon ja 1900-lågo ålgon tjoahkkiduvvam. Gá lip hávdijht ja almatij bátsidisájt guoradallam ietjá arkeologijjalasj materiálaj siegen, de lip állu ádá máhtov oadtjum. Dat la duola degu viek vijdedam dádjadusáv gåggu dálusj sáme viessun, sihke mañus guovlluj åjgen ja geografijjalattjat.

Dagu nammaduvvam, de li sáme juovvahávdde akta dajs boarrásamos hávddedábij majt diehtep Eurávpån. Danen li någina dajs bátsidisájs ma li váldeduvvam, viek boarrása. Littij gus máhttelis rahpat máhttelisvuodav njuolgadusá vieledi man boares bátsidisá li, gá mierret gáktu da galggi háldaduvvat?

Båhti mañenagi ádá vuoge ma vaddi máhttelisvuodav ádá låhkáj gatjádallat. Dutkammateriála máhttelisvuoda rievddi ja ádástuhteduvvi mañenagi gá ádá analysierimmetåvdá ávdánahteduvvi. Dat merkaj aj gá ádá máhto lassáni, de lassáni aj gatjádalisá dutkijs. Dan mudduj gá I loahpe gæhttjalit, de hæhttu vuogijht gávnadit gáktu tjadádit nav binná åtsådimev gá ber máhttelis. Akta doajmma máhttá liehket gájbbádus galggá båtusa galggi gávnnut, duola degu rabás dáhtábásajn. Navti garvvá válldemis dássjedis ållo åtsålvisájt sæmme bátsidisájs, jali válldemis åtsålvisájt ienep bátsidisájs gá majt dárba. Ihtap dáhtábása manna li båtusa ulmutij bátsidisáj guoradallamijs vuonan máhttá viehkedit mijáv dássjedis guoradallamijht garvet.

Máhtti aj ilmmat dile gánná sihke sávva válldet átsádimijt váj oadtju máhtov sáme dálusj ájge birra, ja de áđásit bátsidisájt hávddádahttet. Dakkár dilijn máhtta átsálvisájt válldet ma vuorkuduvvi nágin gaskav, ávddál gá áđásit hávddádahtta.

Divna prosjevta vuodulattjat árvustaláduvvi, aj dan etihkalasj gatjálvisá hárráj le gus dárbbu rubbmelasj átsálvisájt válldet. Dát guosská sihke bátsidisájda ma juo gávnnuji vuorkájn, ja vejulasj áđá bátsidisáj arkeologijjalasj guoradallamij aktijvuodan. Kultuvrramujttolága milta máhtti áđá arkeologijjalasj rággáma tjadáduvvat dássju jus la sierra loabev oadtjum. Láhka javllá automatihkalattjat suodjaluvvam kulturmujojt ij galga rággát jalik gádodit jus ælla viek nanos sivá dav dagátjit. Dát guosská sihke aktugasj ulmutijda ja juohkusijda. Dát guosská aj sáme hávdiida ma li jage 1917 rájes jali vuorrasabbo. Huoman báhti boahhteájgen dakkár dile, gá iesjguhtik siváj diehti l oadtjum loabev arkeologijjalasj guoradallamijt tjadádit.

Divna dutkam almatij bátsidisáj hárráj gájbbet moattebelak etihkalasj ja fágalasj árvustallamijt. Gálggá juohka ájnna dilen navti árvustallat. Galggá vieledit gáktu bátsidisá li tjoahkkiduvvam, man vuorrasa bátsidisá li, gánná bátsidisá li gávnnum, gáktu li ietjá arkeologijjalasj gávnnusijda tjanáduvvam ja muodugasj vidjurijt. Dajda dájmaid ma guoski bátsidisájda ma BAS:an vuorkuduvvi, gájbbeduvvá dálla Sámedikkes dáhkkidimev. Universitiettamusieja vuorkáj bátsidisáj hárráj gájbbeduvvá dáhkkidibme dáppelt. Sáme almatij bátsidisáj guoradallama ja átsálvisá Vuonan, e tjadáduvá dáhkkidime dagi. Dat dáhpáduvvá vuodulasj etihkalasj ja fágalasj árvustallamij milta. Dasi duodden la dábálasj gárvedit divna dutkamijt almatij bátsidisáj birra bátsidisáj nammadussaj vaj dat máhtta árvvalusáv buktet.

Oajvveoassáj li sábadimdájma sáme almatij bátsidisáj gáktuj Sámen læhkám áđásit hávddádahttet. Dat merkaj hávddádit áđásit dan guovlon gásstá bátsidisájt álgoálgon viedtjin. Repatrierim kan ogsá være at levninger tilbakeføres til sitt nærområde for oppbevaring på et kulturhistorisk museum. Gá histávráv gæhttjap sáme almatij bátsidisáj tjoahkkima hárráj ájgegávdan 1850-1940, de la viek ájnas sábadit. Konkrehta máhtsadimij ja áđásit hávddádimij aktijvuodan li álu ásaduvvam seremonijja. Ietjá bále li rituála ja seremonijja ma li ietjá sáme árbbedábijda vuododuvvam. Galggá mujton adnet Sámeednamin li regiávnálasj sieradusá dan hárráj makkir árbbedábe ja seremonijja li vuohkasa. Mij guosská bátsidisájda ávddála risstalasjuoda rájes, de la gássjel diehtet mij luluj luondulasj áđásit hávddádimáj. Miján ij la árbbedáphen seremonijjajt ásadit gá áđásit hávddádahtta bátsidisájt ma li risstalattjaj ávddála rájes. Muhttijn li vuojnjalasj seremonijja. Ij aktak dálla dábdá ávddála-risstalasj seremoniajt. Lep vuogádagájt dahkam ma dav sihkarassti. Báhtin garrasap gájbbádusá persávnálasj buorádussaj, rievtes jáhkkuj ja viessomvuohkáj. Dát ávddánibme joarkká. Mij de la báhtsám la áđásit hávddáduvvam. Dát la ájn gássjelisvuoha. Danen la ájnas ájadallat dán birra. Risstalasj hávddádime máhtti sjaddat "áđá" illastibmen jus dajt áđásit adná hávddádimen dakkir bátsidisájda ma li ávddála risstalasjuoda ájges. Divna bátsidisá ma li hávdijs viettjaduvvam, li aj juo dallusj ájge hávddáduvvam.

Duodden sáme árbbedábijda, etihkkaj ja dutkamfágalasj faktávrájda, de hæhttu háldadibme aj juridihkalasj rámmajt vieledit. Dát guosská duola degu áđá

kultuvrramujttolága mærrádusájda. Dat sjaddá nágin jagij duogen dálásj lága sadjáj boahtet.

Sámedigge doajvvu dát máhttovuodo lisj ávkken. Doajvvop dav máhtta vuodon adnet ságastallamijda gå buktebihtit árvvalusájt mijá barggij gå dálla ájggop dahkat njuolgadusájt sáme almatjij bátsidisáj háldadime gáktuj.

Máhtá árvvalusáv vaddet moatte láhkáj:

- Sierra sjiemá baktu dán sválldasa baktu:
<https://dialog.sametinget.no/dialogue/SAT-29>
(Dánna máhtá liehket namádibme)
- Tjáhkanimijn majt Sámedigge doallá
(njálmálattjat jali tjálatattjat)
- Tjálatattjat páhppára baktu: Sámediggi – Sametinget, postboks 3,
9735 Kárášjohka/Karasjok
- e-pásta baku: samediggi@samediggi.no Árvvalusáv mierkki:
«Forvaltning av samiske menneskelige levninger – innspill»

Ájggemierre árvvalusájt vaddet la guovvamáno 1. bieje 2027

Guládallamulmusj

Prosjæktajádediddje: **Stine Barlindhaug**

Telefávnná: 78 47 41 02 / 48 11 99 30

e-poassta: Stine.barlindhaug@samediggi.no

Prosjevta referánssajuogos la buktám árvvalusáj ja dágástallam máhttovuodo bargadattijn.

- Venke Tørmænen, bájkálasj sebrudagá ávdástiddje
- Adrian Nystø Mikkelsen, bájkálasj sebrudagá ávdástiddje
- Birgitta Fossum, Saemien Sijte
- Jan Ingolf Kleppe, Várjjat Sámi Musea
- Asgeir Svestad, Norges arktiske universitet, UIT
- Tore Johnsen, Teologijja ja sebrudakdiehtaga instituhtta, VID

Girjálásjuohta mij la aneduvvam dokumenta tjáledijn

Aronsson Kjell-Åke, 2014. Research on human remains of indigenous people: Reflections from an archaeological perspective (with an example from Rounala). I *More Than Just Bones – Ethics and Research on Human Remains*, edited by Hallvard Fossheim, 65–80. Oslo: The Norwegian National Research Ethics Committees.

Bäckman, L. 1975. *Sájva. Föreställningar om hjälpo och skyddväsen i häliga fjäll bland samerna*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm studies in comparative religion 13. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Fjellström, M. 2011. Stable isotope analysis and ethical issues surrounding a human skeleton material from Rounla in Karesuando parish. Master thesis. Archaeological Research Laboratory. Stockholm University.

Fjellström, M. 2020. *Food cultures in Sápmi: An interdisciplinary approach to the study of the heterogeneous cultural landscape of northern Fennoscandia AD 600–1900*. Theses and Papers in Scientific Archaeology 16. Stockholm (Stockholm University).

Fjellström, M, Gunilla Eriksson, Kerstin Lidén & Asgeir Svestad. 2019. Food and Cultural Traits in Coastal Northern Finnmark in the 14th–19th Centuries.

Fossheim, Hallvard, ed. 2013. *More Than Just Bones – Ethics and Research on Human Remains*. Oslo: The Norwegian National Research Ethics Committees.

Harlin, Eeva-Kristiina. 2008. “Repatriation as Knowledge Sharing – Returning the Sámi Cultural Heritage.” In *Utimit. Past Heritage – Future Partnerships. Discussions on Repatriation in the 21st Century*, edited by Mille Gabriel and Jens Dahl, 192–201. Copenhagen: The Greenland National Museum & Archives/International Work Group for Indigenous Affairs.

Holck, Per. 1990. *Den fysiske antropologi i Norge*. Oslo: Anatomisk Institutt, Universitetet i Oslo.

Itkonen, Toivo Immanuel. 1946. *Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen Lappen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXVII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Johnsen Tore, 2022. *Sámi Nature Centered Christianity in the European Arctic. Indigenous theology beyond Hierarchical Worldmaking*. Lexington Books.

Kyllingstad Jon Røyne, 2023. *Rase, en vitenskapshistorie*. Cappelen Damm.

Nordkil Torgeir, 2020. Landskapet døden og etterlivet. Ting å fortelle om gravene langs Beisfjorden. Masteroppgave i arkeologi. Norges arktiske universitetsmuseum, UIT.

Ojala Carl-Gösta, 2016, Svenska kyrkan och samiska mänskliga kvarlevor. I *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*, s. 993-1028, Artos & Norma bokförlag,

Olsen Bjørnar og Lars Ivar Hansen 2022. *Samenes historie. Fram til 1750*. Cappelen damm akademisk.

- Pettersson, Olof. 1957. *Jabmek and Jabmeaimo. A Comparative Study of the Dead and the Realm of the Dead in Lappish Religion. Acta Universitatis Lundensis, Nova Series 52 (6).* Lund: C.W.K. Gleerup.
- Scanche Audhild, 2002. *Knoklenes verdi. Om forskning på og forvaltning av skjelettmateriale fra samiske graver. Samisk forskning og forskningsetikk. Publikasjon nr. 2.* Forskningsetiske komiteer.
- Scanche Audhild 2000, *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid.* Davvi Girji OS. Karasjok.
- Schanche, Audhild. 2002. "Sami Skulls, Anthropological Race Research and the Repatriation Question in Norway." In *The Dead and their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice*, edited by Cressida Fforde, Jane Hubert, and Paul Turnbull, 47–58. London: Routledge.
- Sellevoid, Berit J. 2002. "Skeletal Remains of the Norwegian Saami." In *The Dead and their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice*, edited by Cressida Fforde, Jane Hubert, and Paul Turnbull, 59–62. London: Routledge.
- Simma, Paul-Anders. 1999. "Giv os vore skeletter!" NCB Film. København: Det Danske Filminstitut.
- Stångberg, Andreas. 2005. "Soejvengelle: en samisk grav i Vapsten." In *Efter fornfädernas sed: Om samisk religion*, edited by Åsa Viridi Kroik, 53–67. Göteborg: Boska.
- Svestad Asgeir 2022, *Samiske gjenbegravelser-noen etiske betrakninger. Nicolay nr. 134*
- Svestad Asgeir 2021, *Buried in Between: Re-interpreting the Skjoldehamn Medieval Bog Burial of Arctic Norway, Medieval Archaeology 65:2, 286-321.*
- Svestad Asgeir 2019, *Caring for the dead. An alternative perspective on Sámi reburial. Acta Borealia, 36(1), 23–52.*
- Svestad Asgeir 2013, *What happend in Neiden. On the Question of Reburial Etics. Norwegian Archaeological Review. 46 (2).*

Diedádusá

Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger. 2022. De nasjonale forskningsetiske komiteene.

Innstilling fra – *Utvalg for vurdering av retningslinjer for bruk og forvaltning av skjelettmateriale ved Anatomisk institutt.* «Lønningutvalget» 1998. Universitetet i Oslo

Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023. *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner* (Dokument 19 (2022–2023)). Stortinget

Vitenskapelig verdi av De Schreinerske Samlinger. 1999. Internasjonal vitenskapelig komitè nedsatt av Universitetet i Oslo.